

Mirela Hrovatin

Zagreb

Hrvatska

mirela_hrovatin@yahoo.co.uk

UDK 398.332.416

(497.523 Plemenščina)

Prethodno priopćenje

Primljeno: 20. veljače 2009.

Prihvaćeno: 03. ožujka 2009.

Betle(he)mi iz Plemenščine kraj Klenovnika kao izraz pučke pobožnosti

U radu se donose podaci s terenskog istraživanja izrade tradicijskih drvenih božićnih jaslica (betlehema ili betlema) provedenog u Plemenščini kraj Klenovnika. Na temelju osobnih priča nekoliko starijih mještana opisuju se jaslice i proces njihove izrade s aspekta pučke pobožnosti i identifikacije sa zajednicom. Osobni doživljaj i značenja koji mještani pridaju jaslicama, uz etnološku interpretaciju, pokazuju kako su materijalni i nematerijalni aspekti tradicijske baštine sasvim prožeti i ne mogu se odvojeno interpretirati. U radu se dotiče i pitanje prenošenja tradicije na mlađe generacije.

Ključne riječi: božićne jaslice, betlehemi, pučka pobožnost, Plemenščina (Hrvatsko zagorje)

Metode, izvori i kontekst

Izrada tradicijskih jaslica u Plemenščini kraj Klenovnika bila je predmetom terenskog istraživanja u sklopu pripreme upisa umijeća izrade tradicijskih božićnih jaslica u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, a provedeno je u suradnji s Josipom Barlekom, višim kustosom iz Etnografskog muzeja u Zagrebu i Ljerkom Albus, kustosicom Muzeja Grada Varaždina, te kasnije, radi dopune podataka, samostalno. Istraživanje na terenu najintenzivnije se odvijalo uoči i nakon Božića 2006. i 2007. godine te uz prekide tijekom ostalog vremena u godini. Rad je uobičen za potrebe postdiplomskog studija etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.¹ Analiza osobnih priča koje su pratile opis izrade jaslica pokazuje vezu s puč-

¹ Posebno zahvaljujem profesorici Marijani Belaj koja je svojim komentarima doprinijela kvaliteti rada.

kom pobožnosti na način koji uključuje osobni i društveni, vjerski i svjetovni te materijalni i nematerijalni aspekt.

Vođeni su intervjui ponekad prerastali u domenu životne priče koju su kazivači željeli ispričati kao bitnu u predstavljanju jaslica ispitivaču. O općenitim pitanjima vezanim uz pripadnost Rimokatoličkoj crkvi nije se razgovaralo, te se djelomice podrazumijevalo da je u pozadini čitave pojave izrade jaslica, koja se odvija u širem sklopu pučkih običaja vezanih uz predbožićno vrijeme, slavljenje jednog od većih kršćanskih blagdana, Božića, koji katolici slave 25. prosinca svake godine spominjući se rođenja Isusa Krista.

Izradu jaslica u Hrvatskoj uglavnom su proučavali muzejski stručnjaci s naglaskom na materijalni aspekt odnosno sam proces izrade, a manje su se bavili osobnim pristupom izradi odnosno značenjima koja se pridaju božićnim jaslicama te utjecajima. O jaslicama je pisano u vrlo malo etnoloških izvora, iako se ta praksa odvija u sklopu božićnih običaja kojima je posvećeno dosta etnografskog, a i etnološkog prostora. Primjerice, etnologinja D. Rihtman Auguštin u "Knjizi o Božiću" samo kratko spominje jaslice, dajući im općeniti, više povijesni okvir, i spominjući legendu vezanu uz Franju Asiškog, navodnog tvorca prvih jaslica. Također nedostaju detaljnije usporedbe sa susjednim područjima u Europi otkud su vjerojatno i dolazili utjecaji što općenitije spominje etnolog V. Belaj. Utjecaji koji su pridonijeli prihvaćanju prakse izrade jaslica u Plemenščini u ovom radu neće moći biti potvrđeni radi trenutnog nedostatka potrebnih podataka. No, postoje podaci o njihovom izgledu o čemu je pisala Lj. Albus, te se uz izgled jaslica spominju neki od nositelja tog znanja u katalozima izložbi J. Barleka. Detaljniji opis jaslica koji uključuje i proces izrade pripremila je Lj. Albus u jednom dijelu i za upis u navedeni Registar.

Budući da izrada božićnih jaslica u Hrvatskoj nije sustavno obrađivana sa stajališta etnologije i kulturne antropologije, u ovom ću radu interpretirati praksu izrade jaslica iz Plemenščine vezano uz pučku pobožnost. Objasniti će se i osobni odnos prema izradi i mjestu *betlehema* u pučkoj pobožnosti, te važnost prakse za identitet i povezanost lokalne zajednice.

Terminologija i mogući utjecaji na izradu *betlehema*

Šimićeva definicija, koja se najčešće upotrebljava u teorijskim radovima, pučku pobožnost određuje kao "složenu stvarnost koja se sastoji od različitih vjerskih izričaja i pobožnih ponašanja, u različitim kulturnim sredinama, koji proistječu iz povijesne situacije te su kao takvi posljedica različitih duhovnih i materijalnih potreba od životne važnosti za neko razdoblje, kraj, narod ili bilo kojeg pojedinačnog čovjeka" (1994: 51). U etnološkom pristupu proučavanju pučke pobožnosti bitno je naglasiti "potrebe" koje spominje Šimić u tom smislu da "pučku pobožnost nije moguće shvatiti ne promatramo li je u životnom kontekstu svakodnevice" (Rihtman Auguštin, 1991: 14). Pučka pobožnost trebala bi se istraživati kroz prizmu "svakodnevice" i sa stajališta "pojedini-

ca i njegovog odnosa prema bogu i svetomu”, jer bez osobnih priča teško bi se moglo ući u trag svakodnevnici i realnim problemima s kojima se ljudi u životu susreću i s kojima su se susretali (Rihtman Augustin, 1991: 11), a “valja saznati koje značenje puk daje nekoj radnji u određenome trenutku” (Čapo, 1991: 18, 19). Kasnije će se pokazati u razlaganju da je u osnovi osobnog doživljaja upravo “odnos spram svetoga, što se smatra osnovom definicije pučke pobožnosti” (Čapo, 1991: 18).

Izrada jaslica u Plemenščini pripada pučkoj pobožnosti i u smislu Hoškovog određenja pučke pobožnosti koja je “izražavanje kršćanskoga vjerničkog odnosa prema Bogu u Isusu Kristu koje se očituje izvanliturgijskim i neliturgijskim oblicima kršćanskoga bogoštovlja” (Hoško, 1983: 196). Hoškova definicija određuje pučku pobožnost u odnosu prema liturgiji, a izrada jaslica nije liturgijski oblik bogoštovlja i stoga u tom smislu jest dio pučke pobožnosti. Iz dosad iznijetih definicija pučke pobožnosti nije potrebno stvarati radnu verziju, jer odgovaraju gotovo u potpunosti za određenje predmeta istraživanja, dakle izrade tradicijskih božićnih jaslica kao dijela pučke pobožnosti.

”Pod *božićnim jaslicama* u užem smislu ovdje podrazumijevamo skupinu figurica pomoću kojih, jednom godišnje, u doba Božića, dočaravamo prizor Isusova rođenja razmještajući ih u prostoru, obično u plastični, panoramski oblik” (Belaj, 1995: 32). U današnje vrijeme jaslice su vrlo raširena pojava u sklopu božićnih običaja. Povijest jaslica veže se uz prve inscenacije prizora iz Biblije, a tek se kasnije počinju izrađivati kao predmet, praksa koja se tek u novije vrijeme širi u sve slojeve društva (usp. Belaj, 1995; Rihtman Augustin, 1995). V. Belaj navodi dva vremena i dva različita društvena sloja u Hrvatskoj koja prihvaćaju izradu jaslica i kasnije je prenose na nove generacije. Prvi sloj je bio građanski kojem tradicija stiže “kao import sa zapada, odakle su jaslice mogli donositi sa sobom obrtnici, trgovci, vojni časnici koji su se napose tijekom XVIII. i XIX. stoljeća naseljavali po Hrvatskoj i kao oponašanje jaslica viđenih u domaćim crkvama” (1995: 39). Drugi društveni sloj obuhvaća ljude koji su živjeli na selu, a koji jaslice prihvaćaju “negdje sredinom XIX. stoljeća, i to ponajprije na sjeverozapadu, često pod imenom *betlehem*, kao i u susjednoj Štajerskoj” (Belaj, 1995: 40). Jaslice u Plemenščini također se nazivaju *betlehem*, *betlem*, a taj naziv V. Belaj dovodi u vezu s “renesansnim *betleonom* iz Delfta” (Belaj, 1995: 41).

Zasad nema dovoljno podataka koji bi sasvim potvrdili vrijeme i utjecaje na pojavu jaslica u pojedinim dijelovima Hrvatske. Za pretpostaviti je da je izrada jaslica na sjeverozapad Hrvatske prenijeta iz susjednih zemalja, poput Austrije, koje su imale veći povijesno-kulturni utjecaj na ovom području. Tome u prilog zasad ide priča kazivača kojom oni tumače porijeklo svojih jaslica. Navodno je *tišlar* iz Plemenščine Andrija Bunić, otac Stanka Bunića, putovao poslom čak do Beča gdje je vidio kako se izrađuju jaslice, pa je tu ideju, u koju je unio vlastito viđenje jaslica, donio sa sobom. Vrijeme nije utvrđeno, no prema godinama koje je Stankov otac mogao imati kada je išao na put, može se pretpostaviti da zahvaća u 19. stoljeće, vjerojatno drugu polovicu. Koliko je ta priča istinita, trebalo bi utvrditi daljnjim istraživanjima.

Proces izrade *betlehema* i lokalne značajke

Jaslice iz Plemenščine, iako nastale vjerojatno pod utjecajem okolnih europskih područja, posebno su prilagođene podneblju u kojem ih već nekoliko generacija mještana gradi i usavršava, unoseći detalje i značenja svojstvena svakom pojedincu koji ih izrađuje. Proces izrade jaslica iz Plemenščine čini se jednostavan, jer prema spomenutoj biblijskoj odnosno kršćanskoj predaji (usp. Belaj, 1995) koja je utjecala na nastanak jaslica općenito, Isus je rođen u Betlehemu, u staji, točnije u “jaslama” (Lk, 2:7, 16). U slučaju Plemenščine, priča vezana uz mjesto rođenja Isusa Krista poprima vrlo određene lokalne značajke, od izgleda grada Betlehema do tumačenja događaja, što odgovara tvrdnji da je “za srednjeeuropske jaslice značajno da ne teže za orijentalnim ugodajem, nego prikazuju ljude i pokrajine iz neposrednog susjedstva” (Belaj, 1995: 36).

Vrlo jednostavan opis tih jaslica donosi Lj. Albus koja navodi da se “radi o izvornom pučkom radu niza većih ili manjih maketa grada Betlehema s prizorom štalice i Isusovim rođenjem. Izrađene od piljenog i rezbarenog drveta u nekoliko dijelova, ovisno o veličini, međusobno spojene čine cjelinu. Načinjene su od čitavoga niza vrlo zanimljivih arhitektonskih zdanja s vrlo slikovitim i raznolikim kućicama, tornjićima i crkvicama čije su fasade oblijepljene raznobojnim papirom. Kućedomaćin s posebnim ponosom, pažnjom i strpljenjem postavlja Betlehem na policu u svetom kutu i kiti ga svježim zelenilom” (1997: 90 i 2001: 2).

Postoji nekoliko zasebnih dijelova *betlehema* koji se slažu u cjelinu (Slika 1), s time da su lijeva i desna strana simetrične: mali tornjić, srednji tornjić, *tornić* ili *turnić*, srednji *grad*, iznad grada mogu biti *balkoni* (novije), a ispred grada *crkve* ili *kapelice*, *školice*, *jaslice* (prema Rješanju). U sredini se nalazi drvena (upotrebljava se drvo lipe) imitacija arhitektonskog zdanja poput gradske zgrade, a ima katove i izrezbarene prozore. Za tu konstrukciju kažu da je *grad* i to baš *grad Betlehem*. Uz njega se dodaju imitacije *crkvi/kapelica*, koje najviše od grada razlikuje mali križ na vrhu. Stanko Bunić tvrdi da je dodao novi element za koji kaže da je *osmatračnica gdje čuva grad da ne bi neprijatelj došao*.² Ispred te pozadine postavljaju se, kako ih nazivaju graditelji, drvene *školice*, prema tumačenju jednog kazivača *kud su školu hodili nekada*, vjerojatno misleći na lokalne škole što bi odgovaralo i tumačenju ostalih elemenata jaslica kao lokalno određenih. Jedan kazivač ne naziva te oblike školice, nego *kućice*, stoga je moguće da oni predstavljaju i kuće običnih ljudi, što također doprinosi mogućnosti da su jaslice prilagođene lokalnoj stvarnosti. Kazivači još tumače te oblike logikom da je *svaki grad imal svoje škole i crkve*. Ispred tih školica/kućica postavlja se drvena *štalica*, prema tumačenju graditelja, *gdje se Isusek rodil, jer je Marija s Josipom bežala u Betlehem da bi rodila ali su ih velikani sterali van, nesu šteli primiti da bi tam rodila, kad su se vraćali već je bilo kasno i stigla je do štalice gdje su bile ovčice i tam je rodila*.

² Kako bi prilagodili govor istraživaču, kazivači samoinicijativno koriste i neke riječi iz književnoga hrvatskog jezika.

U štalicu se u pravilu postavljaju likovi Marije i Josipa i malog Isusa (Slika 2). Ostali likovi i figurice raznih životinja te zvijezda iz biblijske priče postavljaju se već prema izboru vlasnika jaslca: *Isusek, sveti Josip i Marija, majka djeteta, anđelek, oslek v štalice i volem, i stado ovčice koje su se oko štalice pasle*. Mogući lokalni detalj su i ptičice koje se stavljaju na svaki stup ograde koja se smješta između tih stupića. Tumačenje ptica prema kazivačima je sljedeće: *sve se pojavilo na Isusovo rođenje, to su vjerojatno ptice pjevačice, slavuji, jer se sve veselilo dok se Isus narodil*.

Jaslca po arhitektonskim elementima pokazuju bogat osobni izričaj graditelja, kao i potrebu prilagodbe biblijske priče lokalnim značajkama. Graditelji su svjesni izgleda Betlehema kao grada u današnjem Izraelu, te spominju da ga karakteriziraju džamije, kako kažu *kupole*, dok izgled njihovih jaslca objašnjavaju kao *ono koje su izabrali iz starine da je najukusnije*. I to je ustvari taj trenutak stvaranja i prilagođivanja biblijske priče i raznih inačica prikaza te priče u lokalno ozračje odnosno ozračje koje se mještanima čini prikladno, kao i objašnjenje prenošenja i čuvanja tradicije.

Društveni aspekti izrade i upotrebe *betlehema*

Tumačenje da se *tak po starine* radi *betlehem* govori o doživljaju izrade jaslca kao kontinuiteta i poveznice s prošlošću, s precima graditelja. Vrlo je značajno u tom kontekstu mišljenje starijih da mlade generacije nemaju trenutno volje za učenje tog znanja i osjećaj da se smatraju posljednjim nositeljima te tradicije. Takav osjećaj, posljednjeg i odumirućeg znanja, prisutan je već duže vrijeme na prostoru Europe, već od vremena stvaranja nacionalne svijesti u 19. stoljeću (usp. Leček, 1995).

Drugi aspekt društvenog značenja izrade jaslca predstavlja natjecanje u izgledu i izvedbi. *Kak je bil koji majstor koji je mislil da bu malo lepše to izvel, neku figuru - tu je bilo natjecanje, u tem figurama*. To nisu bile figurice likova i životinja, već su to bili dijelovi jaslca. Stanko Bunić tvrdi da je dodao *balkone* kojima je podigao osnovni sadržaj jaslca na *kat* više, pa je to po njemu *modernije*. Važna je i kvaliteta jaslca koja se ogleda u trajanju, a što je možda i vezano uz svijest da su posljednji koji izrađuju te *betleheme*.

Također se uz gotovo svaki primjerak *betlehema* odnosno uz svakoga od njihovih graditelja vežu razne životne priče. Najčešća je ona koja spominje izradu *betlehema* kao poklon novorođenom djetetu, i to onome koje je rođeno uoči Božića. Tako Stanko Bunić priča kako je jedan *betlehem* izradio kao poklon novorođenčetu iz Plemenščine. Stanko poznaje i priču o *betlehemu* Branka Bunića: *od Branka tata je taj betlem radio, a Branko ga je obnovio i dopunio*. Branko (Slika 3) priča sljedeće: *moj tata je došel za zeta u kuću moje mame, a baka nije imala mogućnost dati to napraviti, onda je on to u društvu napravio u roku dva tjedna. Ja sam se rodil 19.12., moji su prepričavali kak su jeli pogače dok su betlehem delali (pogače su se nosile kad se dijete radalo)*. Uz svoj primjerak *betlehema* Branko veže svoju, osobnu povijest, koja je ujedno i povijest njegove obitelji, kroz što se ustvari identificira. Dalje objašnjava: *mojega betlehema je moj tata dal delat dok sam se rodil, meni kao za rodendan, ali nije bio tako usavršeni, tako kako sam ga ja sad usavršio*.

Nakon što sam se oženio, ja sam bio ljubitelj te tradicije, tih stvari, ja sam ga jedan Božić gledel i mislil kak bi ga napravil da bu to još lepše, ja sam si izmudroval i zabilježil u bilježnicu (jer pospremim betlem kad prođe Božić). Čekao sam jesen, kad su duge noći, pa sam počeo raditi. Gornji dio sam svega ponovo preobuko i zvezde sam narezal, kojih prije nije bilo. U svoju priču on ugrađuje i nedavni događaj na koji je utjecao Josip Barlek, etnolog iz Etnografskog muzeja u Zagrebu koji je proučavao jaslice u Plemenšćini i predvodio odlazak betlehema na međunarodnu izložbu božićnih jaslca "100 Presepi" 2001. godine u Rim, Italija, gdje je osvojio prvu nagradu, čime se Branko jako ponosi i smatra da ne bi jaslice bile dobile nagradu da ih nije doradio, poboljšao tatine jaslice.

Osim osobne priče koju ima svaki izrađivač *betlehema*, kao što je opisano, na nastavljanje tradicije utječu i potrebe zajednice. Prema kazivanju, prije 20-30 godina svaka je kuća imala svoj primjerak *betlehema*, jer *svi su morali imati betlehema u kući, to je bila tradicija i obaveza*. No priče o pojedinačnim slučajevima ne podupiru na prvi pogled u cijelosti tu tvrdnju. Primjerice, o tome priča Branko Bunić kad tvrdi da njegova baka u kući nije imala *betlehem* kad se on rodio, jer joj je suprug bio umro. Čini se da ga nije imala zato što su isključivo muškarci ne samo izrađivali *betleheme* nego su i bili naručitelji odnosno posrednici njegova unošenja u kuću. Je li uzrok tome pomalo patrijarhalni poredak na selu ili možda nezainteresiranost žena za takvu, može se reći, "zanimaciju"? Vjerojatnije je potonje, jer žene ne samo da se nisu bavile tesarstvom, nego su imale mnogo drugog posla tijekom dugih zimskih noći, poput pređenja, tkanja, izrade božićnih ukrasa i slično. Čini se da je bilo dovoljno da barem netko (brat) u obitelji ima *betlehem*, koji se vjerojatno doživljavao zajedničkom imovinom ili kao ispunjenje uvjeta da svaka obitelj ima barem jedan *betlehem*.

Izradu *betlehema* Stjepan Bunić je naučio od svog brata Martina, koji je toj vještini podučio i bratića Stanka.

U tome se ogleda i povezanost pripadnika zajednice jer, kako Branko tvrdi, oni su radili zajedno *betleheme* dok su bili mali, pa je ostao taj osjećaj povezanosti. *Kad je bilo snega to smo radili, ni bilo televizije, radija ni druge zanimacije, nekad, ma, to je bila divota, kad je počel sneg, ma kaj bi bili delali, rekli bi: Ajde, id' mo betlehema slagat!, pa smo pjevali, kad je došel Božić onda božićne pjesme, pa na Janušovo išli svirat, pa na Novu godinu po selima*. To potvrđuje da je izrada *betlehema* kao dio aktivnosti božićnog sklopa običaja bila prilika za okupljanje mještana što je slučaj s mnogim praksama pučke pobožnosti (usp. Čapo, 1991: 30).

Prema pričanju, *betleheme* je radilo nekoliko muškaraca u Plemenšćini, a uglavnom su to bili *tišlari*, tesari, i to tek nakon što bi netko naručio svoj primjerak. Nisu radili *betleheme* ako ne bi bili naručeni, jer to živce uzimlje. Kako još tvrde, *to mora biti ljubimac tega posla inače to nejde*, a prema kazivanju treba odmalena početi s učenjem. Tako je Branko počeo raditi od svoje šeste godine, u početku male *betleheme* sve dok nije počeo obnavljati tatin primjerak. Tad se *zaljubil u taj posel*. Zauzvrat bi od ljudi koji su naručivali *betleheme* izrađivači dobivali pomoć u nekom obliku, a u posljednjih nekoliko godina i novac. Dakle, narudžba i konzumacija tog proizvoda od zajednice koja je time (uz ostale običaje) iskazivala pripadnost selu, ali i katoličkoj vjeri kao primjer

dobrog kršćanina, održavala je izradu *betlehema* do u novije vrijeme živom. Iako ih je samo nekolicina radila, ipak je ta pojava posredno uključivala i čitavo selo. Dakle, u tom kontekstu nije možda toliko izražen vjerski trenutak nego društveni aspekt prema kojemu su svi izražavali pripadnost selu Plemenščini što ih je razlikovalo od susjeda. To tvrdi i Lj. Albus s objektivnog gledišta da “u ovoj vrsti božićnog znamenja posebnost predstavlja selo Plemenščina” (1997: 90) u odnosu na šire područje koje ima jaslice, ali u drugačijem izvedbenom obliku. Izrada i upotreba jaslica tj. *betlehema* bila je, dakle, posebna osobina kojom su se *Plementaši* razlikovali od susjednih sela. To je ujedno i “indikator odnosno objektivni čimbenik različitosti i identifikacije” te zajednice i “marker, subjektivni čimbenik” (Čapo Žmegač, 1997: 71), jer sami mještani tvrde da su se po tome razlikovali i bili posebni u odnosu na susjedne zajednice.

Izrada *betlehema* kao izraz vjere

Betlehemi u Plemenščini dio su božićnog običajnog sklopa karakterističnog za sjeverozapadnu Hrvatsku, od kojih je većina temeljena na tradiciji dok su neke novijeg datuma i djelomice potiskuju stariju praksu. Već je spomenuto da su se *betlehemi* stavljali na posebno mjesto u kući kao dio ukrašavanja u božićno vrijeme. Dakle, “kitila [se] glavna hiža, središte obiteljskoga života u kojoj se odvijaju i svi božićni običaji i rituali”, točnije *betlehemi* su se stavljali u “Božji kut” (Albus, 1997: 89 i 2002: 9) koji je bio posebno mjesto vezano uz razne predmete kao i izraze pučke pobožnosti. Sam oblik, točnije postojbe tih jaslica tj. *betlehema* određeno je upravo prilagođavanjem oblika prostoru, kutu sobe, stoga je ono trokutastog oblika. Taj trokutasti oblik posebnost je jaslica na području sjeverozapadne Hrvatske (usp. Barlek, 1995).

Kad se promatra prostorni odnos pozadine koja predstavlja grad s crkvama/kapelicama i prednjega dijela koji se sastoji od škola i štalice, vidljiv je pokušaj prikaza odnosa, s jedne strane, važnoga grada Betlehema u kojem se rodio Isus i, s druge strane, po tumačenju puka, Marije i Josipa koji su, nepravedno odbijeni od gradskih *velikana*, bili prisiljeni Isusa položiti u jaslje. Tim kontrastiranjem oblika i ukrasa štalicu se prikazuje kao prostor nedostojan Isusove važnosti, dok se, pomalo paradoksalno, obilnim ukrašavanjem grada u pozadini želi dočarati važnost tog trenutka. Stoga prikaz grada daje mogućnost izražavanja svečanosti, u njemu se ogleda sva umješnost i dosjetljivost graditelja. Grad u jaslicama iz Plemenščine ne predstavlja stvaran grad, iako oponaša elemente iz neposrednog okružja, već gotovo nebeski grad, što je vidljivo i po ukrasima. Sve to čini *betleheme* iz Plemenščine iznimnim izrazom pučke pobožnosti.

Ozračje posebnog vremena stvara se već za vrijeme izrade *betlehema*, mnogo prije Božića, već u listopadu, vjerojatno kao “duhovna priprema ... za proslavu tog ... blagdana” (Albus, 1997: 87). Stanko Bunić je gotovo prije šezdeset godina počeo izrađivati *betleheme* u Plemenščini slijedeći obiteljsku tradiciju kako je već spomenuto. Kao motiv za gradnju tradicijskih drvenih jaslica bila je želja za ozdravljenjem. Naime, tada

je bio bolestan pa je počeo raditi *betlem* s mišlju *možda bi mi Bog dal sreću/da/ bi mi doktori pomogli*. Sličnu formulu vezanu uz molbu Bogu odnosno svecu (svetom) izrekla je i kazivačica Hrvatica u Mađarskoj kao dio zavjeta kojim je tražila pomoć “ako mi dragi Bog da da ozdravim” (Čapo, 1991: 29). Kazivač i sam tvrdi da je to bio za njega zavjet kojim je pokušao postići ozdravljenje.³ Čini se da je to njihov zajednički svjetonazor. Kako navodi Christian, taj je oblik zavjeta “prototip molitve Rimokatolika na Mediteranu” (1989: 119), a prema ovim saznanjima i šire. Kako Stanko tvrdi, *tak sam uspel zlečiti se i dalje sam nastavil ostale betleme delati*. On je, dakle, izradio *betlehem* s nadom da će time utjecati na Boga koji će mu pomoći da ozdravi. Taj primjer potvrđuje tvrdnju da je “pobožnost sredstvo za postizanje konkretnih zemaljskih ciljeva” (Čapo, 1991: 37). Stankova bolest bila je uzrok njegovog zavjeta što odgovara dosad utvrđenom da je povod zavjeta “neka teška nevolja – najčešće bolest ljudi i/ili životinja” (Čapo, 1991: 29). Od obične zahvale (usp. Čapo, 1991: 40, bilješka 15), molbe ili molitve zavjet razlikuje samo Stankovo tumačenje da je to bio *zavjet*.

J. Čapo navodi tri vrste zavjeta: ante interventum zavjet, post interventum zavjet i zavjet kojim se potiče božanstvo na djelovanje. Ante interventum zavjetu odgovara Stankov zavjet jer je izradio *betlehem* s mišlju da će mu Bog pomoći, kao da je želio pokazati kako vjeruje da će ozdraviti izradom *betlehema* koji je vezan uz priču o rođenju Isusa, Božjeg Sina. Općenito je odnos graditelja prema *betlehemu* kao predmetu odnos pun poštovanja, kao prema svetom predmetu, primjerice posvećenoj slici. Stoga nije neobično što je Stanko odabrao *betlehem* kao uzdarje, jer on odgovara zavjetnom daru kao “predmet ... osobite vrijednosti” što karakterizira zavjetni dar (1991: 22). U temelju Stankov zavjet odgovara, čini se, ponajviše vrsti zavjeta kojim se želi udobrovoljiti Boga za pomoć, kojim se “potiče božanstvo na djelovanje” (Čapo, 1991: 23). “Sva tri shvaćanja [zavjeta imaju zajedničko] da je vjernik obvezan Bogu uzvratiti za dobivene milosti unaprijed određivši o kakvom će se uzdarju raditi” (Čapo, 1991: 23). Kao da i nije bitno na koji način se Stanko zavjetovao, gotovo da je to bilo spontano, *uz misao da će mu Bog pomoći*, a odabrao je izradu *betlehema* kao uzdarje. Na poseban način Stankov zavjet je kombinacija svih triju zavjeta pa se može zaključiti da je njegov zavjet prošao pojedine faze, od nastojanja da umilostivi Boga idejom o izradi *betlehema*, samom izradom *betlehema* kao votivnim darom prije ozdravljenja i daljnjom izradom *betlehema* kao svojevrsnom zahvalom za ozdravljenje uz Božju pomoć. Prema kazivačima, sama izrada *betlehema* zahtjevan je psihički posao, pa i u tom smislu, predstavlja izraz vjere, a *betlehem* kao predmet materijalni je dokaz postojanja vjere u vjernika, a u slučaju kad postaje dijelom Stankova zavjeta, spona između vjernika i Boga.

³ U kontekstu razgovora o vješticama i urocima Stanko je spomenuo da je tražio pomoć kod osobe koja zna skidati uroke, no ona mu je rekla da mu ne može pomoći radi jačine uroka odnosno moći osobe koja je na njega bacila urok. Nije poznato je li to učinio prije ili poslije zavjeta, što bi mogao također biti razlog obraćanja (ipak) Bogu za pomoć, a nije sigurno ni je li to ispričao da približi istraživaču svijet vještica i uroka.

Zaključak

Izrada jaslica tj. *betlehema* u Plemenščini pripada pučkoj pobožnosti, a očituje se na osobnoj i društvenoj razini te odgovara “kulturnom izražaju koji nije u suprotnosti s objavom” (Hoško, 1983: 194). Na osobitosti izrade jaslica u Plemenščini utjecalo je europsko okruženje što je vidljivo u prenošenju tradicije izrade jaslica koje se dobro prihvaćaju u narodu radi mogućnosti stilske, kulturološke (lokalne), osobne i ostalih načina izražavanja. Općenitije promjene u pučkoj pobožnosti poput preusmjerenja s društvenog prema osobnom (usp. Čapo, 1991: 34; Šimić, 1994: 47) vidljive su u činjenici da se *betlehemi* više ne rade zajedno (u istoj prostoriji), a isključiva individualizacija vidljiva je u Stankovom zavjetu. Zavjeti se češće vežu uz hodočašća (usp. Čapo, 1991: 28), stoga Stankov zavjet predstavlja specifičnost posebno vezano uz tradiciju izrade jaslica na području Hrvatske koliko je zasad poznato. Daljnja istraživanja mogla bi pokazati postoji li još takvih slučajeva vezanih uz izradu jaslica, ali i ostale prakse pučke pobožnosti za koje se ne vezuje toliko zavjet.

Podaci vezani uz društvene aspekte izrade *betlehema* potvrđuju da vjera odnosno “religioznost ... ima i svoje društvene dimenzije” (Rihtman Augustin, 1990: 14). Svi kazivači koji još izrađuju *betleheme* tvrde kako je to težak fizički posao u smislu živčanog napora, a još se nadodaje da za njegovu izradu treba imati *volju i ljubav*. Da su *betlehemi* iz Plemenščine uistinu jedinstveni, svjedoči unošenje raznih i uvijek drugačijih, ponekad novih, elemenata u umijeće njegove izrade. Svaki izrađivač jaslica unosi vlastita značenja pri izradi jaslica. Time se održava i određena napetost koja potiče izrađivače na rad, ali i omogućuje povezivanje zajednice kroz zajednički element u kojem sudjeluju. Vezano uz *betleheme*, pričaju se priče o tome tko ih je, kada i za koju potrebu izradio, a tko obnovio, kako su dodavani i koji novi elementi, tko je od koga naučio *raditi betlema*. Izrada jaslica bila je i posebna osobina kojom su se Plemenšaši razlikovali od susjednih sela, što je u isto vrijeme i indikator i marker različitosti i identifikacije te zajednice.

Prema kazivačima, osjeća se opadanje interesa kod mladih za odlazak u crkvu i prihvaćanje katoličkih vrijednosti, što utječe i na potrebu pokazivanja vlastite vjere prema van kroz predstavljачke oblike, kao što je bilo, i djelomično još kod starijih jest, slučaj s *betlehemima*. Zasad su mlađe generacije nezainteresirane, jer nositelji ovog umijeća smatraju da njihovi potomci na drugi način provode slobodno vrijeme i ne doživljavaju na isti način izradu tih *betlehema*. Kako kažu, mladi za *Božić sad (samo)bore okitidu. Mi stari, ja, se posebno veselim svakom blagdanu, se mi je jake još lepe, koji god i u kojem god društvu, a kak bu dugo Bog dal*. Zašto nagrađivani *betlehem* u Rimu, i ostali *betlehemi* za koje su zainteresirani stručnjaci ne motiviraju mlađe na njihovu izradu? Kako je moguće da u nekim obiteljima stariji pripadnici obitelji još uvijek u jednoj prostoriji postavljaju *betlehem*, a da to nema odraza na mlađe, jer istodobno u drugoj prostoriji djeca ukrašavaju (novu) jelku i stavljaju pod nju kupljenu štalicu malih dimenzija, bez umjetničke, tradicijske i osobne vrijednosti? No, ako se može pretpostaviti da su *betlehemi* izraz potreba ljudi u nekom određenome razdoblju, potreba koje danas potiskuju nove želje i nastojanja, nije neobično da se tradicija ne može nastaviti

ti, barem ne bez nagovaranja. Daljnja istraživanja trebala bi tražiti odgovore na pitanje je li se dogodio i zašto se događa prekid prijenosa tradicije izrade *betlehema*, kao i mnogo drugih vjerskih, kršćanskih i tradicijskih vrijednosti od starijih na većinu pripadnika mlađe generacije. Ako se pučka pobožnost uistinu gleda i kroz prizmu moralnosti odnosno vrijednosti određene zajednice (usp. Rihtman Augustin, 1990: 14 i 1991:14; Čapo, 1991: 25), postavlja se pitanje u kojoj je mjeri došlo do uspostavljanja novih, drugačijih vrijednosti i uslijed kojih čimbenika. Očito je da određeni način života u određenom vremenu utječe na stvaranje preduvjeta za postojanje i održavanje odnosno daljnje prenošenje jedne takve tradicije. Iako se katoličanstvo ispreplelo s mnogim pretkršćanskim obredima, kao i “nekršćanskim” elementima (Belaj, 2007: 70) koje su baštinili i mještani Plemenščine, a što je vidljivo u njihovim tradicijskim običajima, pripadnost Rimokatoličkoj vjeri, koja je usadila u vjernike neke od stavova prema Bogu i svetome, mještani Plemenščine iskazivali su upravo kroz izradu i upotrebu *betlehema*.

Izvori i literatura:

- Albus, Ljerka. 2006. *Radujte se narodi*, katalog izložbe. Gradski muzej Varaždin.
- Albus, Ljerka. 2002. *Prepletanje vjerskih obreda i pučkih vjerovanja*. Varaždinski list.
- Albus, Ljerka. 2001. *Svim na zemlji*, katalog izložbe. Gradski muzej Varaždin.
- Albus, Ljerka. 1997. “Prikaz božićnih običaja na području Županije varaždinske”. *Radovi Hrvatskog društva folklorista* 5/6:87-95.
- Barlek, Josip. 2004. *Hrvatsko božićevanje: s posebnim osvrtom na božićne jasllice*, katalog izložbe. Etnografski muzej. Zagreb.
- Barlek, Josip. 1995. *Božićne jasllice*, katalog izložbe. Etnografski muzej. Zagreb.
- Belaj, Marijana. 2007. “Sveci zaštitnici u pobožnosti zajednice: studija o Krivome putu kod Senja”. *Studia ethnologica Croatica* 19:47-76.
- Belaj, Vitomir. 1995. “Božićne jasllice”. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 6:30-42.
- Biblija: Novi Zavjet*. 1996. Kršćanska sadašnjost. Zagreb.
- Čapo, Jasna. 1991. “Sveti likovi, svete vodice i zavjeti”. *Etnološka tribina* 14:17-50.
- Čapo Žmegač, Jasna. 1997. “Objektivni i subjektivni čimbenici identifikacije sa zajednicom”. *Etnološka tribina* 20:69-82.
- Grubišić, Ivan. 1996. “Hrvatski katolicizam: vjera ili običaj?”. *Bogoslovska smotra = Ephemerides theologicae Zagradienses* 2/3:357-371.

Hoško, Franjo E. 1983. "Sadržajne i povijesne odrednice razvoja i istraživanja pučke pobožnosti". *Bogoslovska smotra = Ephemerides theologicae Zagrabienenses* 53/2-3:194-206.

Leček, Suzana. 1995. "Između izvornog i novog – "Seljačka sloga" do 1929. godine". *Etnološka tribina* 18:103-123.

Rihtman Auguština, Dunja. 1990. "O dekristijanizaciji narodne kulture". *Etnološka tribina* 13:9-16.

Rihtman Auguština, Dunja. 1991. "Božićni običaji i pučka pobožnost". *Etnološka tribina* 14:9-15.

Rihtman Auguština, Dunja. 1992. *Knjiga o Božiću: etnološki prikaz Božića i božićnih običaja u hrvatskoj narodnoj kulturi*. Zagreb: "August Cesarec"; Mosta: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Arhiv Ministarstva kulture.

Szabo, Agneza. "Božić u hrvatskoj povijesti i kulturi". *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 6:15-29.

Šimić, Josip. 2004. "U potrazi za definicijom pučke pobožnosti". *Etnološka tribina* 17:43-52.

Šimić, Josip. 2004. "Pučka pobožnost prema konstituciji *Sacrosanctum concilium*". *Obnovljeni život* 59/3:285-297.

Zorić, Snežana. 1991. *Obred i običaj: prožimanje religijskog i običajnog u kontekstu liturgijske godine*. Zavod za istraživanje folklor. Zagreb.

Župan, Ivica. 1999. "Božićne jaslice": postanak, sudbina i razvitak: inscenacija Isusova rođenja". *Državnost: časopis za politiku, znanost, kulturu i gospodarstvo* 3:129-144.

Kazivači

1. Stanko Bunić, Plemenščina
2. Branko Bunić, Plemenščina
3. Stjepan Bunić, Plemenščina
4. Draga Bunić, Plemenščina

1.01

1.02

1.03